

Bevezetési megjegyzések a Makkabeusok első könyvéhez

KÓKAI-NAGY Viktor¹

Abstract

In Protestant biblical scholarship, the Deuterocanonical books are in a rather disadvantaged position. It is a welcome fact that this year an ecumenical initiative has been launched to produce a series of commentaries on these works. In connection with this, I have begun to work on the first book of Maccabees, and in this paper I offer an introductory study of it.

Keywords

First book of Maccabees, the origin of the book, theological content

Bevezető

Azzal, hogy a reformáció korában eleink a héber ószövetségi kánont tekintették sajátjuknak, meg is pecsételték azon iratok használatát és megbecsültségét a protestáns egyházakban, amelyek abban nem, csak a Septuagintában és a Vulgatában kaptak helyet. Ezen iratok csoportjába tartozik a Makkabeusok első könyve² is. Ugyanakkor az soha nem kérdőjeleződött meg, hogy ez a könyv a zsidóság történetének egy olyan izgalmas korszakáról számol be, amelyről egyébként kevés anyag áll a kutatók rendelkezésére, ezért ha kanonikus tekintéllyel nem is rendelkezett a szöveg, folyamatos hivatkozási alapként szolgált a kortörténeti értekezésekben. Napjainkban pedig egyre hangsúlyosabbá válik magyar nyelvterületen is a deuterokanonikus könyvek kutatása, aminek örvendetes következménye az idei évben megjelent „Deuterokanonikus bibliai könyvek magyarító jegyzetekkel”,³ valamint az a tény, hogy több biblikus kutató ökümenikus együttműködésében kezdetét vette egy kommentársorozat elkészítése is ezekhez az iratokhoz. Ebben a munkafolyamatban kaptam azt a megtisztelő feladatot, hogy elkészítsem a Makkabeusok első könyvének kommentárját, aminek első lépéseibe nyújtok betekintést ebben a tanulmányban.

Szerzőség

A szerzőre nem találunk utalást a műben, mindazonáltal kijelenthető, hogy a Makkabeusok – Josephus Flavius Haszoneusoknak nevezi őket, ami szintén elterjedt nevékké vált – uralkodása alatt fogalmazza meg az uralkodóházat támogató „[a] korszak (ti. Kr. e. 200 – Kr. u. 100) egyetlen, még a bibliai történetírás hagyományát követő”⁴ művét. Az eredetileg héber nyelven megfogalmazott könyv megírásának pontos dátumát nem tudjuk. A megírás legkorábbi lehetséges

¹ Dr. habil. Kókai-Nagy Viktor PhD., Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar, kokaingyv@uj.ssk

² A Septuagintában összesen négy a Makkabeusok névvel jegyzett könyvet találunk, de a Vulgata csak az 1. és 2. könyvet tartalmazza, ezeket soroljuk a deuterokanonikus könyvek közé. A könyvek neve központi szereplőjüknek, Júdás Makkabeusnak köszönhető. Elsőként a Kr. u. 2. évszázadban tűnik fel az iratoknak ez a megnevezése. A Makkabeus név eredete nem egyértelmű, talán a héber „kalapács” kifejezés jelenik meg abban.

³ Lásd irodalomjegyzék.

⁴ STEMBERGER, Irodalom, 33.

időpontja Hürkanosz⁵ János uralkodásának ideje (Kr. e. 134–104), ezen belül talán annak második fele.⁶ A Római Birodalom pozitív szerepe a könyvben pedig bizonyossá teszi, hogy a görög fordítás sem készülhetett Jeruzsálem Pompeius általi elfoglalása után (Kr. e. 63).⁷ A görög fordítás célja a Hasmoneusok uralmának propagálása lehetett a diaszpórában, illetve politikai partnereik felé. A szerző vélhetően nem volt szemtanúja a könyv elején megjelenített eseményeknek. Művét Júdeában, nagy valószínűséggel Jeruzsálemben írta.

A könyv eredeti nyelvét tehát a héber volt, de az utókor számára a teljes könyv legkorábbi kéziratái görög nyelven maradtak fenn.⁸ Az utóbbi időkben azonban több könyv esetében (pl. Judit, Baruch, Salamon zsoltárai) is felmerült annak a lehetősége, hogy már eredetileg egy a Septuaginta nyelvezetét követő görög dialektusban („targumi görög”) íródtak volna. A héber eredeti mellett hagyományosan négy érvet szoktak felhozni: 1.) az egyházatyák tanúságtételét; 2.) a szöveg héber stíluselemeit; 3.) az irodalmi görögtől megszokott elemek hiányát; 4.) hibákat, amelyek a fordításnak köszönhetőek;⁹ ezt még kettővel egészíti ki *Guy Darshan* a cikkében: 5.) az 1Makk-ban található ószövetségi idézetek és utalások; 6.) a héberre vonatkozó reflexiók a hellenizmus korában. Mindezek alapján leszögezhető, a korábbi álláspontot az újabb vizsgálatok is megerősítették. A könyv görög fordítása is Júdeában készülhetett röviddel ez után, ami később vélhetően redakcionálisan is átdolgozásra került, vagy több fordító dolgozott rajta.¹⁰ Mivel ebben a korban a zsidóság többsége diaszpórában élt és anyanyelve a görög volt, ezért nem meglepő, hogy a könyvről görög fordítás készült, hiszen a Hasmoneusoknak nemzetközi elfogadottságukhoz nagy szükségük volt a diaszpórában élőkre. A leginkább történeti művekre fókuszáló fordítói tevékenységnek azonban nem csupán a zsidó nemzeti állam elfogadtatása volt a célja, hanem legalább ugyanennyire fontos volt a zsidó identitás erősítése is.¹¹

Irodalmi kérdések

A mű irodalmilag egységes, az esetleges tartalom béli következetlenségek (1Makk 8,1–32; 12,1–33; 14,16–16,24) a szöveg keletkezése folyamatának és nem utólagos kiegészítésének tudhatóak be.¹² Nem kétséges, hogy a szóbeli hagyományok mellett szerző korabeli írott forrásokra is támaszkodik, amikor katonai beszámolókat, politikai szerződéseket, leveleket és dekretumokat sző bele az elbeszélésébe (pl. Szeleukida krónikák,¹³ Hasmoneus királyi/templomi archívum [vö. 16,23k], esetleg római és spártai dokumentumok). Illetve az sem kizárt, hogy a mű megírásakor már bizonyos részei elkészültek főhősei életrajzainak. Ez nagy valószínűséggel kijelenthető a Júdás életéről szóló beszámoló esetében (2–9). Számos érvet sorol fel ezen

⁵ Ezt a melléknevet is Josephusnak köszönheti a szakirodalom (ZSENGELLÉR, Johannész Hürkanosz, 74k).

⁶ Voltak, akik az 1Makk 16,23k rövid összefoglalóját úgy értelmezték, hogy János halálára utal, de ez nem szükség szerű (vö. COLLINS, First Maccabees, 149k).

⁷ TILLY, Makkabäer, 48; hasonlóan SCHWARTZ, Maccabees, 8. 39.

⁸ A könyvet csak a keresztyénség hagyományozásából ismerjük, mint a LXX részét. Megtalálható a Sinai (4. század), az Alexandriai (5. század) és a Venetus (8. század) kódexekben és 37 minuszkulus, ill. minuszkulusz töredék is a rendelkezésünkre áll (vö. TILLY, Makkabäer, 49).

⁹ Ezekhez részletesen lásd SCHWARTZ, Maccabees, 36–39.

¹⁰ Vö. SCHWARTZ, Maccabees, 40–43.

¹¹ Vö. HENGEL, Judentum und Hellenismus, 186–190.

¹² N. Martola „szigetek”-nek nevezi azokat a szövegrészeket, amelyek formatörténeti vizsgálatai alapján megtörik a szövegösszefüggést, vagy idegenként hatnak, de itt sem beszélhetünk későbbi betoldásokról, csupán felhasznált forrásokról a szerző részéről (vö. MARTOLA, Capture and Liberation). Erre a következtetésre jut D. R. Schwartz is, miután bemutatja a különböző elméleteket a források és esetleges betoldások kérdéséről (vö. SCHWARTZ, Maccabees, 8–22).

¹³ Ezek esetében ráadásul a dupla fordítás (elsőként görögről héberre, majd a hébert ismét göröggre) még inkább megnehezíti a dolgunkat, ill. feltűnő, hogy a 10. fejezetig nincs utalás ezekre, csak utána több alkalommal (SCHWARTZ, Maccabees, 14k).

állítás mellett *Daniel R. Schwartz*. Elsőként az évek jelölését említi. Míg az 1,54–9,54-ben a könyv pontosan jelzi az évek múlását 145 és 153 között, majd a 9,57-ben utal még két eltelt évre, a 10. fejezetben már 160-ban járunk, majd említi a 162. és a 165. évet (10,57.67), de semmilyen eseményre nem utal a többi évre vonatkozóan, a 11,19-ben pedig már 167-et írunk. És ugyanez a „hanyagság” megfigyelhető a könyv hátralevő részében is. Aztán utal továbbá Simon nevének elfordulásaira is, aki a Makkabeusok őse, Mattatiás fiainak a felsorolása után (2,3) a 9. fejezet végéig csak két helyen tűnik fel (2,65 és 5,17–23), amelyekről nagy valószínűséggel állítható, hogy beillesztett szövegek. A 2Makk és az 1Makk 2–7 közötti párhuzamok szintén egymástól függetlenül használt közös forrásra/forrásokra utalnak.¹⁴ Itt említhetjük meg, hogy a narratív részek csúcspontjain jól körülhatárolható szövegrészek kerültek be az elbeszélésbe, amelyek a héber poézis jellegzetességeit mutatják (pl. *figura etimologica*, *parallelismus membrorum*). Ezek a poétikus részek (vö. 1Makk 1,25–28.36–40; 2,7–13.44.52–64; 3,3–9.45.50k.; 4,24.30–33.38; 7,17; 9,21.41; 14,4–15) a korábban elbeszélte eseményeket a szerző szemszögéből foglalják össze, miközben értékelő módon értelmezik is azokat.¹⁵ De utalhatunk azokra a szintén visszatérő stíluselemekre, hivatkozásokra is, amelyek a teljes eseménysort párhuzamba állítják azzal a szellemtörténeti és teológiai hagyománnyal, amelyben a szerző és a fordító is benne éltek. És amelyek igazolják, a Haszoneusok tettei összhangban állnak Istennek a Tórában és a prófétáknál megjelenő akarataival. Azért nehéz bármi biztosat állítani a forrásokról, mert ezeket úgy használja fel a szerző – megfelelően a kor elvárásainak –, hogy minél kevésbé legyenek észrevehetőek a végleges verzióban. Arról nem is beszélve, hogy a görög fordítása a szövegnek, amire erőteljes hatást gyakorolt a Septuaginta nyelvezete, nyilván még inkább elhomályosítja a stiláris különbségeket, miközben gazdagabbá is tette a szöveget.

Végül röviden érdemes említést tennünk a könyvben megjelenő időszámítás problémájáról,¹⁶ mivel a szerző a szeleukida időszámítást alapul véve határozza meg az események időpontját. Ez egyébként nem meglepő, hiszen a hellenizmus korában ez az időszámítás volt a legelterjedtebb. Kezdetét a Szeleukida birodalom születéséhez kötik (Kr. e. 312/311). Ebből adódik, hogy az események kezdetét jelző dátum Antiokhosz Epiphanész trónra lépése „a görög uralom százharminchetedik évében” (1,10), az utolsó említett dátum pedig a százhetvenhetedik esztendő tizenegyedik hónapja (16,14), ami a mi időszámításunk szerint a Kr. e. 175–135 közötti időszakot jelöli.

Történeti kérdések¹⁷

A történeti háttér a hagyományos zsidó kultúra és az élet minden területét átható hellenizmus közötti konfliktus adja, melyek kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással. Ebből adódóan semmiféle átjárás nem lehetséges a két tábor között, a hagyományos értékeket képviselők csoportja a jó oldal, akivel szemben a megalkuvók, a nemzetárulók állnak. A könyv elsődlegesen belpolitikai célt követ: bizonyítani a Haszoneusok uralmának legitimitását, akik sem királyi (dávidi), sem főpapi (cádokita) származással nem büszkélkedhettek, de mégis őket választotta

¹⁴ SCHWARTZ, Maccabees, 14–16.

¹⁵ TILLY, Makkabäer, 47. Bizonyosan az sem véletlen, hogy ezek a részek az aktuális hős tetteinek fordulópontjain jelennek meg: vagy a legsötétebb napok leírásánál, vagy amikor a legnagyobb sikereiket érik el (Neuhaus vizsgálataira utalva DOBBERER, Makkabäer, 41k).

¹⁶ Részletesen erről BRINGMANN, Hellenistische Reform, 27k.

¹⁷ A történeti áttekintéshez: BRINGMANN, Hellenistische Reform; HAAG, Das hellenistische Zeitalter, 53–107; HENGEL, Judentum und Hellenismus, 486–564; JAGERSMA, Izrael története, 33–67; vö. továbbá KÓKAI-NAGY, A hellenizmus.

ki Isten erre a feladatra (vö. 1Makk 5,62). Ezzel gyakorlatilag igazolni kívánja a főhősei által elkövetett erőszakot és a nacionalizmust, ami ennek háttérében áll.¹⁸ Ezért annyira fontos a könyv írója számára a Makkabeusok törvényért, kultuszért és a Templomért való rajongásának folyamatos hangsúlyozása (vö. 1Makk 2,27), ami feledtetheti mindezen hiányosságokat az olvasóval, mint ahogyan azt is, hogy Makkabeusokkal tulajdonképpen egy hellenista uralkodócsalád kerül hatalomra.¹⁹ Mattatiás és fiai úgy lépnek elének, mint akiknek sikerül egységbe kovácsolniuk a király hatalmára támaszkodó reformerekkel szemben álló csoportokat, és a közös ellenség elleni fellépéssel felülírni minden más belső konfliktust az őseik hitéért küzdő zsidók között. Az alapvetően belpolitikai célból adódóan a szerző csak annyiban érdeklődik a világtörténelem iránt, amennyiben azok közvetlenül érintik a Júdeában zajló eseményeket, vagy ezek háttérét adják. A pogányok és zsidók közötti ellentét viszont kizárólag a környező népekre korlátozódik, miközben más pogányokkal, Spártával és Rómával szövetséget köt²⁰ (vö. 1Makk 8,17–30; 12,5–23; 14,16–24; 15,15–24) sőt, az előzőeket rokonaiként szólítja meg.

Felépítés, műfaj, tartalom

Az 1,1-ben Nagy Sándor Isszoszi csatájára utal III. Dárius ellen,²¹ majd győztes hadjárataira (1,1–9), de már az 1,10-ben megérkezünk az események jelenhez, Antiokhosz Epiphanész trónra lépéséhez. A könyv centrumában a Makkabeus család felemelkedése, Júdás, Jónátán tettei, végül Simon, majd halála után fia hatalomra lépésével a dinasztia sikere áll.

1,1–64:	Történelmi előzmények és a zsidó nép sanyargatása
2,1–70:	A hithű zsidók lázadása Mattatiás hőstettei és halála
3,1–9,22:	Júdás Makkabeus tettei
9,23–12,53:	Jónátán tettei
13,1–16,24:	Simon tettei és János hatalomátvétele

A könyv az adott főszereplőhöz kapcsolódó elbeszélések szövege, ennek megfelelően inkább történetek leírásaként, mint történelmi műként tekinthetünk arra. Ugyanakkor kibomló koncepciója és a visszatérő szerkezeti elemek egyértelművé teszik, irodalmilag egységes alkotásról van szó. Az események gyújtópontjában egy a zsidó közösséget sújtó rendelete áll a királynak, amelyet általános vallásüldözésként állít be a szerző, amivel szemben a Makkabeusok körül kialakuló ellenállás célja szintén általános: minden kegyes zsidó érdekeinek képviselője.²² Ennek megfelelően a leírás propagandisztikus vonásokat hordoz és célja a Hasmoneusok hatalomra kerülésének igazolása: ők azok, akik a zsidó értékek védelmében síkra szálltak, tetteik/sikereik

¹⁸ COLLINS, First Maccabees, 151.

¹⁹ Kiváló példa erre a 13,1–9, amely Simon hatalomátvételét, mint „az „óhitű” kegyesek és a Szeleukidák elleni felkelők reményeinek istenadta beteljesedését festi le, holott valójában egy hellenisztikus potentát demonstratív függetlenségi nyilatkozata volt” (TILLY, Makkabäer, 48).

²⁰ Mindhárom főszereplő megújítja szövetségét Rómával és ezt mindannyian hatalmuk csúcsán teszik. S. von Dobbeler ezt, az elbeszélések egyéb elemeivel együtt (pozíciójuk megerősítése a nép által; haláluk után lázadás tör ki), mint valami „eposzi kellékeket” szemlélteti és a tudatos szerkesztés számlájára írja a szerző részéről (DOBBELER, Makkabäer, 37). Véleményem szerint azonban többről van itt szó egyszerű írói eszköznél, semmi okunk nincs megkérdőjelezni, hogy mindhárom aktuális vezetője a zsidóságnak igyekezett jó viszonyt ápolni Rómával, hiszen elemi érdekül volt. Sőt, az is elképzelhető, hogy Róma maga kereste ezt a kapcsolatot, hogy ezzel is erősítse pozícióját a térségben, egyúttal gyengítse politikai ellenfelét, a Szeleukida Birodalmat (vö. KÓKAI-NAGY, Die Beziehung der Makkabäer, 108–110). Ugyanezt támasztja alá, hogy később Hürkanosz János is megújítja a szövetséget Rómával (Ant 13,259).

²¹ Mivel az utolsó perzsa király, akit a héber Biblia megemlíti éppen Dárius (Neh 12,22), ezért nem kizárt, hogy ez egy jelzés az olvasó számára, az a történet folytatódik itt, ami ott befejeződött (SCHWARTZ, Maccabees, 25).

²² Vö. TILLY, Makkabäer, 43.

pedig egyértelműen bizonyítják, Isten őket választotta megvédeni a zsidóságot a hellenista asszimilációtól – ugyanakkor a diaszpórában élő zsidóság nem kerül említésre semmilyen szinten.

Tény, hogy a rómaiak által megalázott király, hallva a jeruzsálemi lázadásról, Egyiptomból hazafelé menet Jeruzsálemet veszi célba és mézárólást rendezve, ismét kifosztja a várost, a lakosság egy részét pedig elhurcolja rabszolgának. Ezek után dönt úgy, hogy egy ütőképességű katonai helyőrséget hagy a városban és felépítteti az Akrát, a templom területétől délre (vö. 1,29–35 / 2Makk, 5,11–26;). A legmeggrázóbb tette mégsem ez volt, hanem drasztikus beavatkozása a jeruzsálemi kultuszba (168), noha ennek értelmi szerzője vélhetően nem ő, hanem olyan személyek lehettek, akik kiválóan ismerték a zsidó vallást (vö. 2Makk 13,4; Ant 12,384k).²³ Egy második oltárt állíttat fel a Templomban („pusztító utálatosság” – Dán 11,31; 12,11; 1Makk 1,54) és pogány kultuszt vezet be Júdeában (1,41–59 / 2Makk 6,1–9). „[A] város így elvesztette tisztán zsidó jellegét, és ‚zsidó-hellenista kolóniává’ vált, vegyes lakossággal. Júdea lett a városhoz tartozó terület, és lakói, a ‚zsidó ethnos’, törvényen kívüli mellékszereplőkké váltak, noha ők alkották a többséget.”²⁴ Ami a zsidó vallást betiltó a népeket egységesítő dekrétumot illeti, történetileg nem bizonyítható;²⁵ ez inkább a kirobbanó felkelés profetikus-eszkatológiai jellegét kívánta hangsúlyozni (vö. Dán 7). A Makkabeusok könyveiben megjelenő univerzális, istenellenes uralma Antiokhosznak, totalitárius és nihilista szándéka, hogy kiirtsa a zsidó vallást Jeruzsálemben és Júdeában tehát első renden teológiai kiértékelésre szorul.²⁶ Ugyanakkor nincs okunk megkérdőjelezni, hogy a hithű zsidóság a politeizmus rájuk kényszerített gyakorlatát és annak támogatását a zsidó elit részéről úgy értelmezte, mint a végső idők jelét, pusztító támadást a zsidó nép és a Mindenható kultusza ellen. Haragjuk pedig legfőképpen a zsidó elit azon tagjai ellen irányult, akik extrém hellenista törekvésekkel nem csupán elfogadták, de támogatták is a kialakult helyzetet. Az 1Makk 1,44–51-ben megjelenő rendelkezések azt mutatják, hogy olyan személyek állították össze, akik jól ismerték a zsidóság szokásait, a rendelkezések radikalitását pedig jól érzékelteti, hogy nem csupán megtiltották a törvény betartását, hanem kifejezetten azt írták elő, ami ellentétben állt azzal. Ezt nem megkérdőjelezve, az továbbra is kérdés marad, hogy miért született egy ilyen rendelet. Két álláspont fogalmazódik meg. Az egyik szerint a hellenista zsidók szerették volna így felgyorsítani az asszimiláció folyamatát és erősíteni pozíciójukat a királynál.²⁷ A másik álláspont, a királyi rendelkezések előtti lázadás szerepét hangsúlyozza, ami csatlakozva a királyt Egyiptomban ért megaláztatásához, Antiokhoszt annyira sértette, hogy maga kereste a bosszú legfájdalmasabb formáját, ami a kultuszt is érintette, ahogyan a történelem során többször is találkozunk hasonló megoldásokkal a zsidókkal és a keresztyénekkal szemben.²⁸ Véleményünk szerint, függetlenül attól, hogy melyik

²³ „Történetileg jól tanúsított tény, hogy Menelaosz volt a vallás betiltásának szellemi atyja, amit IV. Antiokhosz 168 decemberében bevezetett Júdeában” (HAAG, *Das hellenistische Zeitalter*, 69; vö. továbbá 72).

²⁴ HENGEL, *Hellenismus und Judentum*, 513.

²⁵ Egyfelől, egyáltalán nem illeszkedik bele a Szeleukida gyakorlatba és külső források sem erősítik meg (sem a Dán 11, sem a 2Makk nem utal ilyen dekrétumra). Másrészt, értelmezhetetlen, miért nem érintette ez a döntés a diaszpórában élő zsidókat; miért csak a zsidók nem metélhették körül a fiaikat – hiszen az arabok is körülmetélték őket; a disznók feláldozása, ill. húruk fogyasztása (vö. 1Makk 1,47; 2Makk 6,18; 7,1) minden Szíriában élőt megbotránkoztatott volna, és végül a király miért éppen egy olyan vallást kényszerített volna rá zsidókra, ami számára is éppen annyira idegen volt, mint a zsidóké (vö. HAAG, *Das hellenistische Zeitalter*, 69k).

²⁶ Josephus ezzel összefüggésben utal egy a királynak címzett levélre, amiben a Sikem környékiek arra kérik, hogy őket ne vegye egy kalap alá a zsidókkal és a Garazimon levő szentély Zeuszról neveztesse el (vö. Ant 12,258–261). „Ez az adat újra csak annak a bizonyítéka, hogy IV. Antiochosz idejében aligha beszélhetünk nagyarányú vallásüldözésről, és megerősíti azt a véleményt, mely szerint itt csupán belső júdeai ügyről van szó” (JAGERSMA, *Izrael története*, 43).

²⁷ Részletesen BRINGMANN, *Hellenistische Reform*; HENGEL, *Judentum und Hellenismus*, 532–554; lásd továbbá KARASSZON, *Tényleg megőrült Antiokhosz Epiphánész*.

²⁸ Érvet SCHWARTZ, *Maccabees*, 55–57.

előzményt fogadjuk is el, nem tagadható, hogy a meghozott intézkedések a zsidó kultusz ismeretéről tanúskodnak, tehát mindenképpen sejthető egy zsidó „tanácsadói” csoport a háttérben.

Az elbeszélés az ószövetségi történeti művek stílusára emlékeztet, de a korabeli történetírás jellegzetes elemeit is hordozza. A szerző által konstruált beszédek, imádságok az események leírásának színesebbé tétele mellett, azok kiértékelésében is segítséget nyújtanak az olvasó számára. Mindazonáltal, az író alapvetően nem a korabeli események hiteles történelmi tisztázását tekinti elsődleges feladatának, hanem sokkal inkább az első három Makkabeus vezető tetteinek az igazolását, sikerük kulcsát, és utódaik uralkodásának Isteni jóváhagyását. Célja egyértelmű: a zsidóság vallási és politikai függetlenségéért harcoló Makkabeusok párhuzamba állítása az ószövetségi hősekkel, törekedve a leírt események realitásának megőrzésére. Főszereplői így Izrael története hőseinek sorába lépnek, némi messiási attitűddel.²⁹ Ugyanakkor még nem beszélhetünk a kezdeti időkben dinasztiáról, ez majd csak Simon halálával valósul meg, akit fia követ a hatalomban: „... amikor főpapi méltóságba emelték apja helyett” (1Makk 16,24). „Ezek a könyv utolsó szavai, és valóban, ez a könyv *telosa*.”³⁰

A főszereplők tettei igazolhatóak a bibliai hagyományból, felemelkedésük (*anesté*: 2,1; 3,1; 9,31; 13,14; 14,32) pedig tulajdonképpen Izrael üdvtörténetének egy fontos állomása Isten népe ideális állapota helyreállításának folyamatában. Ennek teológiai háttérét az Ószövetségből is jól ismert séma adja: Isten népét veszély fenyegeti – támad egy hős/hősök, aki mellett ott áll Isten hatalma, ami konkrét történelmi eseményekben nyilvánul meg – a hős megszabadítja a népet a külső és belső ellenfelektől – beköszön a béke állapota.³¹ Mindazonáltal, az Ószövetségben egyértelműen megjelenő tény, hogy ezek az események valóban Isten tettei, csodái, itt háttérbe szorul.³² További markáns eltérés, hogy „a műben soha, sehol nincs semmi, ami azt sugallná, hogy a zsidók bűnei magyarázzák a megpróbáltatásaikat, vagy a bűnbánatuk lenne a magyarázata megmenekülésüknek a megpróbáltatásoktól”.³³ Bűnt csak a hithű zsidók ellenségei (a pogányok és az őket támogató zsidók) követték el, a nép megmenekülése pedig ebből a nyomorúságból a Makkabeusok hősiességének, sikeres lázadásának köszönhető. Ez persze nem jelenti azt, hogy a könyv teológiáját ne a karakteres monoteizmus határozná meg, ami mellett központi szerepet kap a Tóra kizárólagossága és a zsidó identitás-jegyek (körülmetélkedés, a szombat jelentősége, tisztasági és étkezési előírások) felerősödése. Csak ezek garantálhatják, hogy valaki Isten népéhez tartozzon. Éppen ezért viszont a valódi konfliktus nem is annyira a pogányok és zsidók, mint sokkal inkább a reformer, a hellenizmust támogató és a konzervatív értékeket képviselő zsidók között van,³⁴ amit mi sem érzékeltet egyértelműbben, mint a tény, a Makkabeusok még a szír uralkodóval is hajlandóak békét kötni, amint érdekük azt diktálja.

A könyv első két fejezete bevezető a három főszereplő tetteit leíró részhez, amiben vázlatosan megismerkedünk a világtörténelem és a Mattatiás felkeléséhez vezető júdeai eseményekkel. A harmadik fejezettel kezdődik a Júdas Makkabeus katonai sikereinek és eredményeinek leírása, aminek középpontjában a Templom kultuszának megtisztítása áll. Ugyanakkor már itt láthatóvá válik, hogy a Makkabeusok szeme előtt ennél nagyobb cél lebegett, hiszen

²⁹ COLLINS, *First Maccabees*, 151.

³⁰ SCHWARTZ, *Maccabees*, 7.

³¹ Vö. TILLY, *Makkabäer*, 57.

³² A szerző sem a *theos* sem a *kyrios* főnevet nem használja Istenre vonatkozóan, csupán néhány utalást találunk a mennyre (*uranos*), ezt is főképpen az 1–4 fejezetekben, majd pár alkalommal elszórtan a mű további részében. Ezek mellett még említhetőek a passzív konstrukciók (pl. 3,18; 14,13). Feltűnő tehát Isten aktivitásának a hiánya. „Sem Isten, sem az Istenről szóló gondolatok nem kapnak jelentős szerepet az 1 Makkabeusban, eltekintve az első négy fejezettől” (részletesen SCHWARTZ, *Maccabees*, 25–34; idézet: 34).

³³ SCHWARTZ, *Maccabees*, 30.

³⁴ Vö. KARASSZON, Tényleg megőrült Antiokhosz Epiphanész.

visszakapva a szabad vallásgyakorlás jogát – ami bizonyosan számos konzervatív zsidó számára elfogadható eredmény lett volna – tovább folytatják a harcot. A Jónátán tetteiről szóló beszámoló azt mutatja be az olvasó számára, hogyan szilárdítják meg a Hasmoneusok a hatalmukat, amiért az ellenséggel is hajlandóak szövetséget kötni (1Makk 9,73), majd megszerzik az őket „megillető” főpapi tisztséget is. A teljes írásmű célja tulajdonképpen a harmadik nagy elbeszélő részben válik nyilvánvalóvá. A Hasmoneusok uralmának jogosságát propagáló irat itt számol be róla, miként nyeri el a család aktuális vezetője, Simon irányításával Júdea politikai függetlenséget. Valójában Simon a könyv központi alakja, az általa elért eredményekre fókuszál a szerző,³⁵ hiszen ő valósítja meg mindazt,³⁶ amiért küzdöttek a Makkabeusok: főpap és fejedelem lesz egy személyben (vö. 1Makk 14,47). Azáltal pedig, hogy fia követi őt ebben, egy új dinasztia lép a történelem színpadára, aki a könyv ábrázolása szerint, a nép teljes támogatását élvezzi.

Ezen a ponton viszont fontos megjegyeznünk, hogy könyv idealisztikus képe, miszerint a Makkabeusoknak sikerült összefognia a konzervatív, kegyes zsidókat, éppen a könyv megírásakor, Hürkanosz János uralkodása alatt válik igazán fontossá, amikor ez egyértelműen megkérdőjeleződik. Feltehetően a főpapi cím elfogadásának Jónátán által köze lehetett a tradicionális gondolkodású qumráni közösség kivonulásához a pusztába, amely ellenállás mit sem csilapodott a cím dinasztikus öröklésével és a főpapi titulus hangsúlyozásával Hürkanosz által.³⁷ Valamint Josephustól tudjuk (vö. Ant 13,291), hogy a király ellentétbe keveredik a farizeusokkal is, akik felszólítják, hogy a főpapi címről lemondva, csak a világi hatalmat tartsa meg.³⁸ Ebbe illeszkedik az 1Makk 14,41 kijelentése, miszerint „a zsidók és a papok elhatározták: Simon legyen a fejedelmük és főpapjuk örökké, amíg igaz próféta nem támad”. Ez a gondolat mintha a kegyes zsidók megnyugtatására szolgálna, akik még mindig nem voltak képesek elfogadni a Hasmoneusok főpapi és uralkodói tisztét: túrják el, hiszen mindez nem végleges, ha jönni fog majd egy igaz próféta, a Makkabeusok hajlandóak lesznek lemondani a hatalomról. Megemlíthető továbbá, hogy az egész könyv úgy utal a törvény minden szavához ragaszkodó zsidókra, mint kegyes ámde kissé bolond emberekre. Így az 1. fejezet végén a kegyesek halálának következménye: „Ennélfogva igen nagy harag nehezedett Izraelre” (1Makk 1,64); a 2,35–38-ban és a 7,12–16-ban a mártírok halálának – ellentétben a 2Makk martirológiájával – nincs megváltó hatása és ostobaságuknak köszönhetik végzetüket. „Mindhárom alkalommal közvetlenül utána kontrasztként a Hasmoneusok jelennek meg, akik a bölcsebb, sikeresebb utat választották. [...] És valóban, a Kr. e. kései 2 és korai 1 században jó adag ellenállást láthatunk a kegyes zsidók részéről a Hasmoneus uralkodókkal szemben, a Holt tengeri szövegekben, Salamon Zsoltáraiban, Josephusnál és a rabbinikus iratokban, ahogyan ezzel szemben János (sc. Hürkanosz) igénye is megjelenik, miszerint próféta lenne.”³⁹ Úgy vélhetjük, hogy a Makkabeusok célkitűzése és az annak megvalósítása érdekében tett lépéseik, a kezdeti időkben valóban egységesítették a zsidóság különféle kegyességi irányzatait (vö. 1,42k), de később ők maguk is a zsidóságot megosztó uralkodóházzá váltak, akik – sokak szemében – joggalansul töltötték be pozíciójukat. Legkésőbb Hürkanosz János uralkodásával már egyértelműen látszik, mindazok a célok, amelyek miatt kitört a felkelés már megvalósultak, de ezzel együtt egy hellenista uralkodóház jelent meg Izraelben,⁴⁰ akik semmilyen hatalomról nem voltak hajlandóak lemondani.

³⁵ Részletesen SCHWARTZ, Maccabees, 4k.

³⁶ Simon megbecsültségét mi sem bizonyítja jobban, mint a tetteit megéneklő dicsérete (1Makk 14,4–15), amiben uralkodását a beköszönő béke koraként ábrázolják (vö. DOBBELER, Makkabäer, 36. 37k).

³⁷ Vö. ZSENGELLÉR, Johannész Hürkanosz, 78k.

³⁸ Az Ant 13,288–300-ból azt is tudjuk, hogy a farizeusok és az uralkodó mellett álló szaduceusok közötti feszültség is egyre kiélezettebbé válik (vö. DOBBELER, Makkabäer, 39k; ZSENGELLÉR, Johannész Hürkanosz, 79k).

³⁹ SCHWARTZ, Maccabees, 35.

⁴⁰ Vö. SCHWARTZ, Maccabees, 63k.

A könyv szerzője tehát nem csupán igazolja a Makkabeusok uralkodásának jogosságát, hanem arra is kísérletet tesz, hogy a kortársai minden dühét a hellenizmus pártolói és a pogányok ellen irányítsa, remélve, hogy ezzel a nacionalista ábrázolásmóddal, amit teológiailag a tórahúséggel és a templomi kultusz tisztaságáért tett erőfeszítéssel támaszt alá,⁴¹ sikerül tompítania a kialakult ellentétet népén belül, ami bizonyosan számos konfliktus és feszültség forrása volt a mindennapokban.

Hatástörténet⁴²

Az 1Makk hatástörténetét messzemenőkéig meghatározta, hogy nem maradt fenn héber verziója a szövegnek, ezért a rabbik körében nem volt népszerű. Ugyanakkor a keresztyén egyházban a görög szöveg mellett a korai latin fordítás – amely számos helyen eltér a Septuagintától – garantálta az ismertséget.⁴³ További két fordítása ismert a szövegnek szír nyelven és az 5. századtól örmény szövegtanúink is vannak. Az 1Makk hatástörténete nem függetleníthető a Makkabeusok 2. könyvétől sem, aminek szerzője – saját elmondása szerint – Cirénéi Jázón öt kötetes, már eredetileg is görög nyelven megírt művét foglalja össze (2Makk 2,23). A 2Makk által bemutatott időszak rövidebb, egyetlen főhőse Makkabeus Júdas (vö. 1Makk 1,1–7,50).⁴⁴ Sok esetben az események sorrendje is eltér az elsőtől, de a célkitűzése is egészen más: ellentétben az 1Makk propagandisztikus, Hasmoneusok melletti érvelésével, ez a mű sokkal kritikusabb az uralkodóházzal szemben és inkább teológiailag értékeli az eseményeket. Érdeklődése középpontjában a Templom, az események kultuszi-vallásos dimenziója és Júdea Isten akaratának megfelelő alkotmánya áll. Szembetűnő sajátossága, hogy számos csodát, látomást és jelenéseket tartalmaz. „A hellenizmusban kedvelt patetikus történetírás műfajába tartozik, ahol a tények a retorikai hatásnak messzemenően alárendelődnek...”.⁴⁵ Miközben nyelvezetét és stílusát tekintve sokkal kevésbé köthető az Ószövetséghez, mint az 1Makk, ugyanakkor teológiáját, ábrázolásmódját tekintve (Isten aktivitás a történelemben, imádságok, csodák, angyalok stb.) közelebb áll az ószövetségi hagyományhoz.

Zsidó hatástörténet

Ahogy fentebb már utaltunk rá, a zsidóságban soha nem volt az 1Makk a „kánon” része, maga a Makkabeus név sem jelenik meg a rabbinikus irodalomban, és nem találunk a könyvből származó idézeteket sem ebben az iratcsoportban. Ez pedig már csak azért is meglepő, mert ennek a családnak sikerült elérnie azt a függetlenséget, ami a Kr. e. 6. században veszett el, majd Róma hatalomátvételével egészen 1948-ig lehetetlenné vált. Fontos kivételnek tekinthető a zsidósághoz kapcsolódó irodalomban Josephus Flavius. Noha első művében (Bel 1,31–54) csak érintőlegesen foglalkozik a Hasmoneusok tetteivel, a zsidóság történetét bemutató második könyvében – bár karakteres eltérésekkel – az 1Makk teljes anyagát feldolgozza, majd az ebben tárgyalt korszakon túl, más forrásokból ki is egészíti a Makkabeusok történetét és történelemben játszott szerepét (Ant 12,242–13,212). Josephus után majd csak a középkorból ismert

⁴¹ Hürkanosz uralkodásához köthető egyfajta megújult kultuszcentralizáció is. „Hürkanosz templompropagandája tehát így szól: a legitim áldozatbemutató és a legitim főpapság szolgálati helye a jeruzsálemi templom, ami az egyetlen legitim JHWH-templom” (ZSENGELLÉR, Johannész Hürkanosz, 84).

⁴² A határtörténet hatalmas anyagához: SIGNORI, Dying for the Faith.

⁴³ A könyvből származó idézetek Karthágói Cipriánál (ca. 200–258) és Caralisi Lucifernél (? – 375) azt is bizonyítják, hogy a régi latin fordítás nem Jeromostól származik (TILLY, Makkabäer, 49), illetve vélhetően egy korábbi görög szöveg fordításai, mint amelyeket mi ismerünk (SCHWARTZ, Maccabees, 43).

⁴⁴ A Makkabeus név eredendően nem jelölte a család minden tagját, csak Júdas mellékneve volt. A többes számú alak elsőként a keresztyén irodalomban tűnik fel és az esetek többségében a 2Makk 7 mártírjaira utalt. (SCHWARTZ, Maccabees, 3).

⁴⁵ STEMBERGER, Irodalom, 34.

egy zsidó feldolgozása az 1Makk 1–9-nek, a Megillat Antiokhosz, ami vélhetően azért íródott, hogy a hanuka ünnepének nagyobb tekintélyt adjon.⁴⁶ Meg kell említeni továbbá Joszippon könyvét is, amely Dél-Itáliában a 10. században dolgozza fel héber nyelven Josephus műveit, leginkább az Ant 1–16 könyveit, ezzel újra felfedezve a zsidóság számára Josephust.⁴⁷

Az 1Makk-ban elbeszélte események közül a legkiemelkedőbb hatásúnak a zsidóságon belül mindenképpen a Templom megtisztításának történetét kell tekintenünk (1Makk 4,36–59 / 2Makk 10,1–15),⁴⁸ ugyanis ennek a leírásnak a rabbik által haggadikusan átdolgozott legendája a Babiloni Talmudban (b.shabbat 21b⁴⁹) adja az évenként megünnepelt hanuka alapját. Az emléknaphoz pedig már az egészen korai időkben hozzákapcsolódott a Fény ünnepe (vö. Jn 10,22). Ezen túl, a Makkabeusok törvény iránti hűsége és önfeláldozó hősiessége a zsidó identitástudatban is fontos szerepet játszott, játszik. Biztosak lehetünk benne, hogy a Makkabeusok célkitűzései és ezek megvalósítása mintaként szolgálhatott a rómaiak elleni háború zélótáinak.⁵⁰ Majd több száz évvel később, ismét különösen erőteljesen támaszkodott erre a gondolatra a Cionizmus, politikai célkitűzéseihez felhasználva a hősök történeteit. De napjainkban is megjelennek a Makkabeusok sportegyesületek, ifjúsági szervezetek nevében, sőt még egy sörmárkát is róluk neveztek el.

Keresztyén hatástörténet

Jóllehet az Újszövetségben nem találunk közvetlen idézetet az 1Makk-ból, az egyházatyáknál (elsőként Tertullianus) a Makkabeusok megrendíthetetlen hite és bátorsága szerves részévé vált a keresztyén kegyességnek. Ennek ellenére a Makkabeusokról szóló könyvek nem mindenütt kerültek be a szent iratok közé (így pl. hiányoznak a kanonikus könyvek listájából Alexandriai Atanáz 367-ben íródott húsvéti levelében). Az által viszont, hogy a Vulgata mind a két könyvet tartalmazza – ha nem is a történeti könyvek sorában, de mint hasznos olvasmányt az Ószövetség végén – a nyugati egyházban széles körben ismertté és használatossá vált. Különösen kiemelkedő hatást gyakoroltak a 2Makk 7,1–42-ben szereplő vértanúk a keresztyén martirologiára. A középkorban számos templomban jelennek meg az anya és hét gyermeke keresztyén mártírként, akiket szentként tiszteltek. „A Makkabeus testvérek Júdás, Jónátán, Simon és győzedelmes fegyveres harcuk a hitetlenek ellen pedig a 10. század óta úgy jelent meg, mint legfőbb példakép a Karolingok fegyveres konfliktusában a magyarokkal, később pedig, mint vezérlő csillaga a kereszties háborúknak.”⁵¹ A 11. század investitúraharcában pedig a Szeleukida uralkodótól kapott főpapi címre hivatkozás épp oly népszerű volt a világi oldalon, mint az egyházi érvelésben a Makkabeusok lázadása a királlyal szemben.⁵² Számos templom falán megjelennek a Makkabeus hősök és a középkorban széles körben ismert, a szentek életéről szóló *Legenda aurea* (13. század) is népszerűvé tette őket.

⁴⁶ TILLY, Makkabäer, 51.

⁴⁷ Vö. STEMBERGER, Irodalom, 129.

⁴⁸ Csúpan egyetlen nem deuterokanonikus szövegben jelenik meg a templomszentelés ünnepe a Zsolt 30,1-ben. Viszont a fentebb említett, az események leírását tartalmazó részekén túl, utalnunk kell még a 2Makk elején található két levélre is, melyek szintén a hanuka megünnepeléséhez kapcsolódnak (vö. XERAVITS, Tanulmányok, 20).

⁴⁹ „...A hasmoneusok pedig, midőn megerősödtek és legyőzték a szireket, átkutatták a szentélyt, de csúpan egyetlen érintetlen korszó olajra akadtak, melyen a főpapi pecsét érintetlen volt. Ez a korszó olaj csak egyetlen napra lett volna elegendő, de csuda történt és nyolc napon át világítottak vele. Következő esztendőben ezeket a napokat ünnepnapokká tették, dicséző zsoltárok éneklésével és hálaadással Isten iránt” (MOLNÁR, A Talmud könyvei, 49).

⁵⁰ Részletesen ehhez FARMER, Maccabees.

⁵¹ TILLY, Makkabäer, 53.

⁵² SCHWARTZ, Maccabees, 23.

A reformációval a Makkabeusokról szóló könyvek, különösen a 2Makk sokat veszítenek a jelentőségükből. Ennek oka egyfelől abban keresendő, hogy protestánsok által alapvetésként elfogadott rabbinikus kánonból kimaradtak, mindazonáltal ajánlott olvasmányként Luther bibliafordításában is megjelennek (1534). A másik ok talán ennél is többet nyomott a latban, tudniillik a konfrontáció a római katolikus egyház tanításával, aminek számos eleme támpontot talált a második könyvben (pl. tisztító tűz, szentek közbenjárása stb.). Mindezen tekintélyvesztés ellenére, vagy talán éppen ezért a katolikus kánon lezáró Tridenti zsinat (1546) mindkét könyvet felvette abba. A keleti egyházban, már a Konstantinápolyi zsinat (692) kanonikusnak tekintette a Makkabeusok első könyvét, amint az örmény, a kopt, az etióp és a kelet-szír egyház is elfogadott. De a görögkeleti ortodox egyházban is nagy tekintélynek örvend, miközben az orosz ortodox egyházban nem tartozik a kanonikus könyvek közé.⁵³

Felhasznált irodalom

- [1.] BRINGMANN, Klaus, *Hellenistische Reform und Religionsverfolgung in Judäa. Eine Untersuchung zur jüdisch-hellenistischen Geschichte (175–163 v. Chr.)*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1983.
- [2.] COLLINS, John J., Daniel, First Maccabees, Second Maccabees with an Excursus on the Apocalyptic Genere, Wilmington, Delaware, Michael Glaizer, 1981.
- [3.] DARSHAN, Guy, The Original Language of 1 Maccabees: A Reexamination, *Biblische Notizen* (182), 2019, 91–110.
- [4.] DOBBELER, Staphanie von, *Die Bücher 1/2 Makkabäer*, Stuttgart, Verlags Katholisches Bibelwerks, 1997.
- [5.] FARMER, William Reuben, *Maccabees, Zealots and Josephus*, New York, Columbia University Press, 1956.
- [6.] HAAG, Ernst, *Das hellenistische Zeitalter. Israel und die Bibel im 4. bis 1. Jahrhundert v. Chr.* (Biblische Enzyklopädie), Stuttgart, Kohlhammer, 2003.
- [7.] HENGEL, Martin, *Judentum und Hellenismus* (WUNT), Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), ³1988.
- [8.] JAGERSMA, Henk, *Izrael története 2. Nagy Sándortól Bar Kochbáig*, Budapest, Református Zsinat Sajtóosztály, 1991.
- [9.] KARASSZON István, Tényleg megőrült Antiokhosz Epiphanész? in uő. *Az Ószövetség varázsa*, Budapest, Új Mandátum, 2014, 180–199.
- [10.] KÓKAI-NAGY Viktor, Die Beziehung der Makkabäer zu fremden Nationen – die Bündnisse mit Rom und Sparta, in G. G. Xeravits, J. Dušek (Eds.), *The Stranger in Ancient and Mediaeval Jewish Tradition*, de Gruyter, Berlin, 2010. 107–117.
- [11.] KÓKAI-NAGY Viktor, A hellenizmus, in Timár Gabriella (szerk.), *Isten háza küszöbén. Tanulmányok a Bibliamúzeum állandó kiállításához*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, 2022. 114–123.
<https://doi.org/10.1515/9783110222043.2.107>
- [12.] MARTOLA, Nils, *Capture and Liberation. A Study in the Composit of the First Book of Maccabees* (Acta Acamiae Aboensis), Turku, Åbo Academi, 1984.
- [13.] MOLNÁR Ernő, *A Talmud könyvei: Berakhoth. – Pea. – Shabbath*, Budapest, Korvin Testvérek Könyvnyomdája, 1921. (https://mek.oszk.hu/13800/13804/pdf/13804_1-3.pdf [2023. 07. 25.])
- [14.] PECSUK Ottó (szerk.), *Deuterokanonikus bibliai könyvek magyarázó jegyzetekkel*, Budapest, Kálvin, 2023.

⁵³ Vö. TILLY, Makkabäer, 56.

- [15.] SCHWARTZ, Daniel R., *1 Maccabees* (Anchor), New Haven & London, Yale University Press, 2022. <https://doi.org/10.1111/rsr.15979>
- [16.] SIGNORI, Gabriela (szerk.), *Dying for the Faith, Killing for the Faith. Old-Testament Faith-Warriors (1 and 2 Maccabees) in Historical Perspective*, Leiden-Boston, Brill, 2012. <https://doi.org/10.1163/9789004211049>
- [17.] STEMBERGER, Günter, *A zsidó irodalom története*, Budapest, Osiris, 2001.
- [18.] TILLY, Michael, *1 Makkabäer* (HThKAT), Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2015.
- [19.] XERAVITS Géza, *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszairól*, Budapest, L'Harmattan, 2008.
- [20.] ZSENGELLÉR József, Johannész Hürkanosz a judaizmus atyja? Királyi életrajz vallástörténeti dimenzióban, *Collegium Doctorum* (18), 2022. 73–89.